

יין להורדוס המלך

חנה מ' כותן ויוסף גייגר

א

זכור יפה תיאורו של יוסף בן-מתתיהו את המחסנים שהותיר הורדוס במצדה:
ועוד יותר היה אדם תמה על אוצרות המחסנים אשר בפנים בשל הגודש והשימור. שהלא
היתה שם חיטה לרוב אשר היתה מספקת לשנים רבות וכן יין רב וגם שמן, סוגי קטניות
למיניהם והרבה תמרים.¹

אך מי היה מתאר לעצמו כי מאחורי תיאורו של יוסף בן-מתתיהו מסתתר, בין היתר, גם ייבוא של
יין ותפוחים מאיטליה.

בין הממצאים הכתובים לטינית ויוונית שנתגלו במצדה, ואשר פרסומם הוטל עלינו, מצויים
שברי כדים, ליתר דיוק שברי אמפורות – מיובאות (ככל הנראה) – שעליהן כתובות לטיניות
כמעט זהות הרשומות בדיו. את דברינו נקדיש להן, אם-כי נזכיר גם אמפורות כתובות אחרות,
השייכות אף הן, כפי הנראה, לתקופת שלטונו של הורדוס המלך.

הקדמה קצרה על כתובות שעל גופן של אמפורות, מה שמכונה בשפה הטכנית *tituli picti*,
תסייע לראות את הדברים בהקשרם.

במרוצת השנים נתגלו מאות אלפים ואולי מיליונים של אמפורות ושברי אמפורות ברחבי
העולם הרומי. הממצא נתעשר ביותר בשל ההישגים של הארכיאולוגיה התתי-ימית של הדור
האחרון, שגילתה אוצרות בלומים באוניות ושברי אוניות שטבעו.² האמפורות, רובן הגדול,
מוסרות את עדותן האילמת. אך לעיתים נפסקת השתיקה כאשר אנו מוצאים חותמות על הידיות או
כתובות על גוף האמפורות. הראשון שביקש למצוא קשר בין האמפורות והכתובות שעליהן היה
דרסל (Heinrich Dressel). הוא עשה זאת בשני מחקרים מפורסמים על האמפורות מרומא:
האחד, שפורסם בשנת 1878, עסק באמפורות שנתגלו במונטה טסטאצ'יו (Monte Testaccio),
האחר, שפורסם בשנת 1879, עסק באלו שנתגלו בקסטרו פרטוריו (Castro Pretorio).³ הכתובות
שעל אמפורות אלו פורסמו על-ידו בכרך החמישה-עשר של אוסף הכתובות הלטיניות (*Corpus*

* המאמר מבוסס על הרצאה שניתנה במכון לארכיאולוגיה בירושלים ב-ג' סיון תשמ"ו (10 ביוני 1986), לציון יום
השנה לפטירתו של יגאל ידין.

1 מלחמה, ז, 296-295.

2 J. Paterson, "Salvation from the Sea": Amphorae and Trade in the Roman West', *JRS*, 72 (1982), pp. 146-157

3 'Ricerche sul Monte Testaccio', *Annali dell' Instituto di Corrispondenza archeologica*, 50 (1878), pp. 118-192; 'Di un grande deposito di anfore rinvenuto nel nuovo quartiere del Castro Pretorio', *Bulletino della Commissione archeologica comunale di Roma*, 7 (1879), pp. 36-112, 143-195

שהכל משתמשים בה ובכלל זה אף מבקריו.⁴ *Inscriptionum Latinarum*). על יסוד ממצאיו אלו יצר דרסל את הטיפולוגיה המפורסמת שלו

בעבודת הפענוח וההשוואה נעזרנו באוסף העשיר שבכרך החמישה-עשר של אוסף הכתובות הלטיניות, כמו גם בהשלמות (*Supplementa*) לכרך הרביעי של האוסף, המביאים את הממצאים מפומפיי. הממצאים שבידינו נעים בתוך גבולות הזמן של הממצאים באוספים אלו, כלומר משנת 129 לפנה"ס ועד הרבע האחרון של המאה הראשונה לספירה.

על-אף שנעשו נסיונות לעכל ולעבד את החומר הרב שנאסף מרחבי העולם הרומי, נראה כי עדיין מוקדם להוציא מסקנות כלליות על הקשר בין הכתובות לבין צורות האמפורות, על משמעותם של השינויים בצורותיהן, ובעיקר על היקפו וכיוונו של המסחר ביס-התיכון על סמך האמפורות, הכתובות והחותמות. הדברים התגלגלו כך שהחותמות היו יותר למכשול מאשר לעזר, שכן היו שרצו לראות בהן מקור אינפורמציה לשמו של בעל האחווה, אולם מתקבל יותר על הדעת — ולא נפרט את הנימוקים כאן — שהן נושאות דווקא את שמות בעלי בתי היוצר, שבהם יצרו אמפורות, או את שמות העבדים או המשוחררים שעבדו בהם.⁵

ב

הכתובות שעל גוף האמפורות מוסרות מידע על תוכנן של האמפורות ועל מקורם, זמנם וייעודם של המוצרים שבתוכן. למרבית הצער לא שרדו רבים מהן. ונשאלת השאלה, מדוע? א. אפשר שההסבר הפשוט ביותר הוא כי הכתובות שנמצאו על רוב האמפורות, או אף על כולן,

נמחקו במרוצת הזמן.⁶

ב. הסבר אחר, אפשר להקיש עליו מן המסופר בסטיריקון של פטרוניוס בתיאור הסעודה שעורך העבד המשוחרר, טרימלכיו (*Trimalchio*): 'לפתע הובאו אמפורות מזכוכית ... שעל צווארן היו קשורות פיסות עור [*pittacia*] עם הכתובת הבאה: "פלרנוס אופימיאנוס (*Falernum Opimianum*) בן מאה שנה"⁷. כמו ביתר פרטי הסעודה, גם כאן, שם פטרוניוס ללעג את בורותו של טרימלכיו: זמנו של הפלרנוס אופימיאנוס משנת 121 לפנה"ס, מאתיים ולא מאה שנה קודם לזמן הסעודה. לוקיוס אופימיוס היה אחד הקונסולים של אותה שנה, והיין נקרא על שמו. הבציר היה אז כה מעולה שיינות אותה שנה האריכו ימים, וכולם ללא הבדל מין וסוג קרויים אופימיאנוס.⁸ מסתבר שהאינפורמציה על סוג היין, תאריכים הקשורים בו ומוצאו לא היתה מצויה דווקא על גוף האמפורה אלא על פיסות עור, חרסים, חומרים אחרים שאינם משתמרים, שהיו קשורים לצוואר האמפורה.⁹

4 ראה סיכומו הבהיר של Fausto Zevi המציג את הממצאים לפי טיפוס האמפורות: 'Appunti sulle anfore romane. I — La Tavola Tipologica del Dressel', *Archeologia Classica*, 18 (1966), pp. 208-251

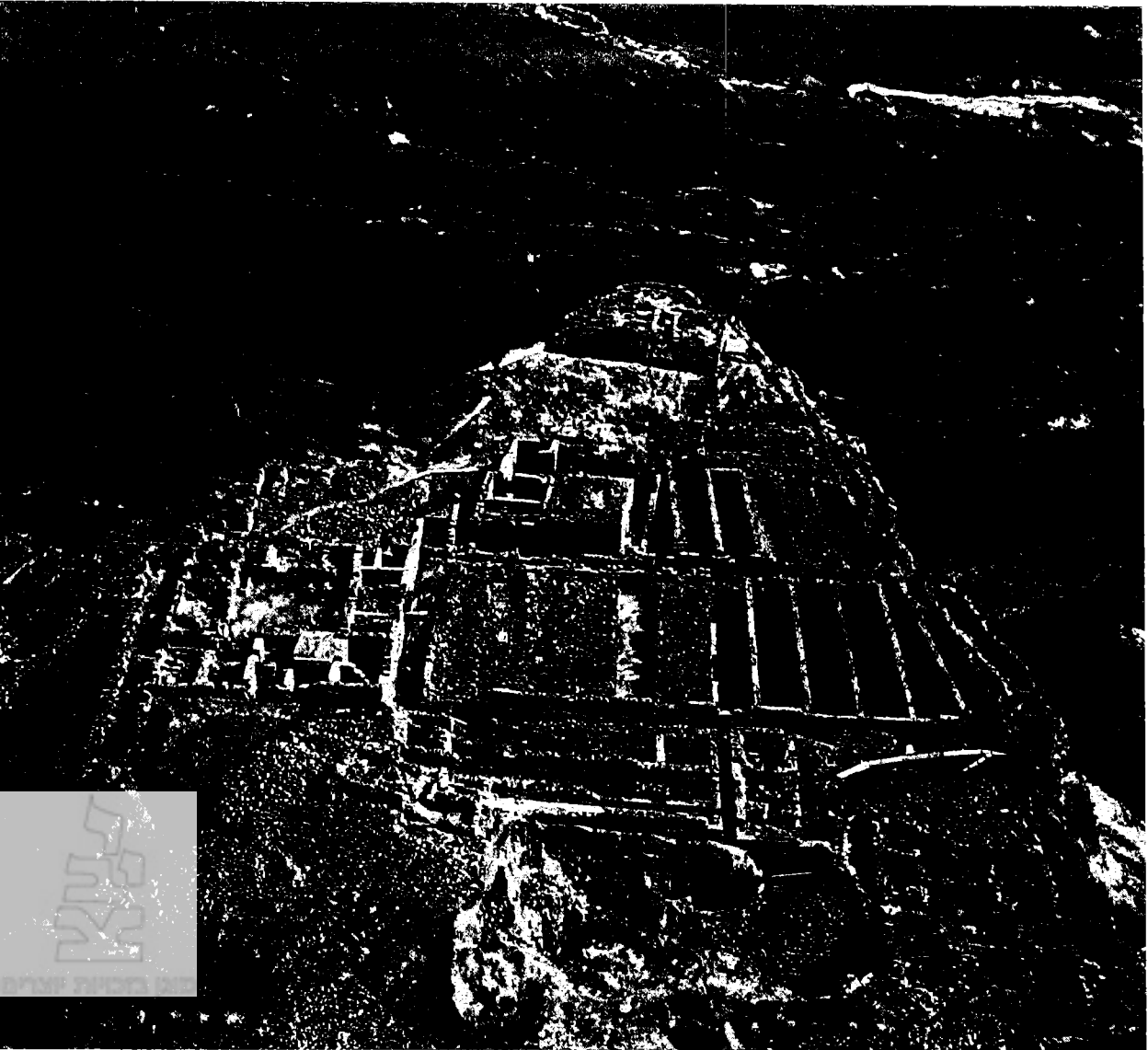
5 ראה: פטרוסון (לעיל, הערה 2), עמ' 155.

6 הסבר זה הוצע לנו על ידי החוקר הספרדי J. Ramesal Rodriguez

7 Petronius, *Satyricon*, 34: 'Statim allatae sunt amphorae vitreae... quarum in cervicibus pittacia affixa cum hoc titulo: "Falernum Opimianum annorum centum"'

8 Plinius, *Naturalis Historia* 14.55

9 אפשר שהשימוש באמפורות מזכוכית גרר את השימוש בפיסות עור, ואין ללמוד ממקום זה על הנוהג המקובל; סביר להניח שבני תמותה רגילים, שלא כדוגמת טרימלכיו, לא הגישו יינות באמפורות עשויות זכוכית.

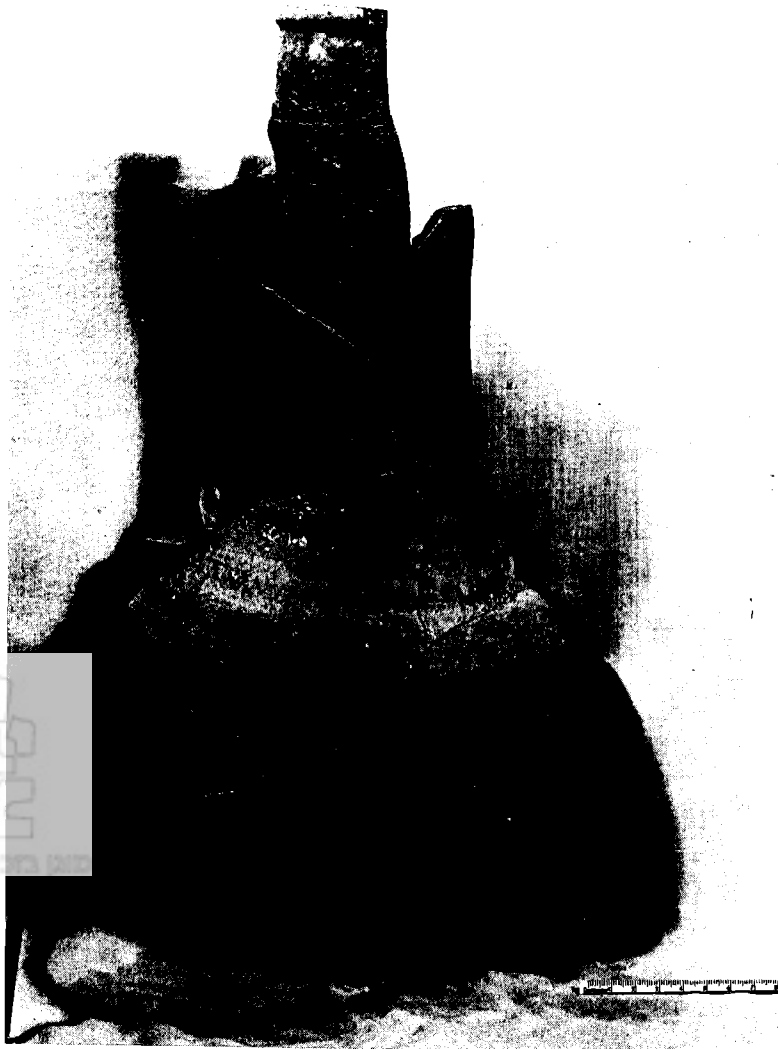

המחסנים של הורדוס במצדה

ג. הסבר שלישי עולה מן הממצאים במצדה עצמה, מהכדים שעליהם כתובות בעברית ובארמית. בין כתובות אלה מצויות ארבע כתובות דומות זו לזו בלשונן, שכל אחת מהן נרשמה על הכד הראשון בשורה. מטרת הכתובת שעל הכד הראשון בשורה היתה להצביע על כך שהכדים העומדים באותה שורה הינם כשרים או אינם כשרים לטהרת הקודש. וכך כתובת אחת אומרת: 'הרה השורה הזו בה כרוטין ואינן כשירין... לטהרת הקודש', בעוד כתובת הפוכה אומרת: 'הרה השורה הזו בה... ופרוטין כלן כשירין לטהרת הקודש'.¹⁰ אם נניח סידור זה היה מקובל לא רק אצל היהודים אלא משותף להם, ליוונים ולרומאים, אין מה שימנע מאיתנו להניח כי מיעוטן של הכתובות על אמפורות מהעולם הרומי נובע מכך שרק אמפורה אחת בשורה שלמה שלהן באוניה או במרתף נשאה עליה כתובת.

5

10 אנו מודים לפרופסור יוסף נווה על עזרתו הנדיבה ועל הרשות להתייחס לממצאיו.

אמפורת יין מאיטליה, משנת
19 לפנה"ס, שנמצאה במצדה,
דרומית לארמון הצפוני

ג

קבוצת הכתובות ממצדה, בה אנו דנים, מכילה בסך הכל שלוש-עשרה כתובות, פחות או יותר זהות, שנרשמו על שלוש-עשרה אמפורות שונות. כל כתובת מנתה שלוש שורות, אך ברוב המקרים לא נותרו לנו אלא שורה אחת או שתיים ולרוב אף אלו פגומות. השורה הראשונה נושאת את שם הקונסול של שנת 19 לפנה"ס. בשורה השנייה רשום סוג היין ומוצאו. השורה השלישית נושאת את יעדו של המשלוח. אלה הן מכתובות הכדים המלאות ביותר שנמצאו בעולם הרומי בכלל. ראוי לציון במיוחד שהמען שאליו נשלח היין בדרך כלל אינו נזכר כמעט אף פעם. על הכדים שבידינו לא רק שהמען נזכר אלא שמדובר באישיות היסטורית ידועה ומפורסמת. זו לשון השורה הראשונה של הכתובת: 'בשנת הקונסולאט של גיוס סנטיוס סאטורנינוס' (Gaio Sentio Saturnino Consule). ידין, בפרסום הראשון, היסס בין שני אנשים שנשאו שם זה,

6

יין להורדוס המלך

אב ובנו.¹¹ האחד הוא הקונסול של שנת 19 לפנה"ס, השני הקונסול של שנת 4 לספירה. על האחרון לא ידוע לנו אלא ששימש קונסול בשנה זו, והיה ממחוקקי חוק רומי מפורסם (Lex Aelia Sentia). על הראשון אנו יודעים הרבה יותר. נראה לנו כי הכרעתו של ידן בפרסום מאוחר יותר לטובת הקונסול של שנת 19 לפנה"ס נעלה מכל ספק,¹² ואם-כי נביא לכך מספר נימוקים, די בכל אחד מהם כדי להכריע.

השנה ברומא נקראת על שמות הקונסולים. אין לדעת בבירור לאיזו שנה מכוונים שמות הקונסולים בכתובות שעל כרי יין: שנת המשלוח, שנת הבציר או שנת העברת היין מהדודים (dolia) לאמפורות וכדומה. כך לדוגמה יש לנו כתובת מהקסטרו פֶּטְרוֹרִיו, שבה נאמר על היין כי הועבר (המונח הטכני הוא diffusum) לאמפורות וכדומה בזמן הקונסולאט של טיבריוס קלאודיוס ופובליוס קווינקטיליוס, כלומר בשנת 13 לפנה"ס, אך נולד (natum) 5 שנים קודם לכן בקונסולאט של שני הלנטולים (Lentuli), כלומר בשנת 18 לפנה"ס.¹³ אך במקרה שלפנינו, מסיבות שלא כאן המקום לפרטן, אנו בטוחים כי המדובר בתאריך המשלוח.

אך מדוע נזכר אצלנו אך ורק קונסול אחד, שהרי בדרך כלל נשאה האמפורה — ככל כתובת אחרת הנושאת תאריך — את שמות שני הקונסולים?

מתברר כי שנת 19 נפתחה כשקונסול אחד בלבד מכהן ברומא. את המקום השני שמר העם לאוגוסטוס.¹⁴ לימים תוקנה כמובן האנומליה, ושני קונסולים נשאו בתפקיד כדן. יש בידינו כתובת קבר מקורדובה, שאף בה מציין שם הקונסול היחיד הזה את תאריך מותה של אשה בשם אבוליה ניגלה; היא נפטרה באחד באוגוסט בשנת הקונסולאט של גיוס סנטיוס סאטורנינוס.¹⁵ מסתבר אפוא, כי הן הכתובות שבידינו והן זו מספרד נכתבו בטרם תוקנה האנומליה.

לפיכך, העובדה שמצוין שמו של קונסול אחד בלבד יש בה כדי להניענו לחשוב שהמדובר באב שהיה קונסול יחיד בשנת 19 לפנה"ס, ולא בכך שהיה אחד משני קונסולים ב-4 לספירה.¹⁶ חזקה מזו עדותה של השורה האחרונה 'למלך הורדוס' (regi Herodi). אם המדובר בקונסול של שנת 4 לספירה, כי אז אין הכוונה להורדוס הגדול אלא לבנו הורדוס ארכלאוס, שמעולם לא קיבל את התואר מלך אלא היה אתנארכוס (ethnarchos), ואין להעלות על הדעת שמישהו היה מכנה אותו מלך בניגוד לרצונו המפורש של אוגוסטוס.¹⁷ הכל אם-כן מצביע על כך ששנת משלוח היין היא שנת 19 לפנה"ס.¹⁸

11 אס-כי נטה לצד האב, ראה: ידיעות, כט (תשכ"ה), עמ' 87, הערה 50 (=IEJ, 15 [1965], p. 77, n. 54)

12 ראה: י" ידן, מצדה: בימים ההם בזמן הזה, חיפה 1966, עמ' 189.

13 CIL XV 4539 (=ILS 8580)

14 ראה: R. Syme, *The Roman Revolution*, וכן: Velleius Paterculus 2. 92, 2-4; Cassius Dio 54.10,1 Oxford 1939, p. 371; idem, 'The Stemma of the Sentii Saturnini', *Historia*, 13 (1964), p. 162

(=Roman Papers II, Oxford 1979, pp. 611-612)

15 'C. Sentio Sat. cos. k. Sextilib. dei manes receperunt Abulliam N. 1. Nigellam', CIL II 2255 (=ILS 8007)

16 אך ייתכן שמספיק היה לציין שם של קונסול אחד, אם-כי אין ללמוד זאת משירו של הורטיוס (*Carmina* O nata mecum consule) של מגליוס' (3.21,1), שבו המשורר פונה לכר היין: 'אתה שנולדת עמי בקונסולאט של מגליוס' (O nata mecum consule) של מגליוס'.

17 יוסף בן-מתתיהו, מלחמת, ב, 93.

18 צירוף מקרים מעניין הוא שגיוס סנטיוס סאטורנינוס, בהיותו לימים מושל סוריה, היה מעורב במשפטם של בני הורדוס ממרים החשמונאית. ראה: יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות, טו, 379-356; מלחמת, א, 551-536.

השורה השנייה בכתובת היא הקשה ביותר. בשמונה מן הכתובות שורה זו היתה זהה, ככל הנראה, וידין (בכתב-יד, בשולי צילום הכתובת) הציע להשלימן כך: Philonianum de L. Laeni fundo הוה אומר: 'ניין פילוניאנוס מכרמו של לוקיוס לאיניוס'.

סוג יין בשם 'פילוניאנוס' אינו ידוע לנו משום מקום. הוא אינו נזכר ברשימות של סוגי ענבים ויינות שנותרו לנו במקורות העתיקים.¹⁹ 'פילוניאנוס' אינו מופיע, עד כמה שידוע לנו, באוספי הכתובות,²⁰ ואף אינו נזכר אצל המשוררים והסופרים העתיקים.

אך העדרו של ה'פילוניאנוס' מכל אלו אינו צריך לרפות את ידינו. פליניוס הזקן אומר כי ידועים לו שמונים סוגי יין ושני שלישים מהם מוצאם מאיטליה.²¹ הוא עצמו אינו מזכיר את כולם. לא כל השמות הגיעו לידינו, ונראה שגם ה'פילוניאנוס' לא נתמזל מזלו.

זאת ועוד, אפשר שה'פילוניאנוס' גדל בכרם אחד בלבד וייתכן שמדובר ביין משובח שיוצר לאיניי טעם בלבד. פליניוס הזקן מספר לנו כי לפניו היה הקייקובוס (Caecubum) היין המשובח ביותר (generositas celeberrima), שכן גדל על אדמת ביצה במפרץ אמיקלאי (Amyclae) שבקמפניה. אנו מוצאים את שמו על אמפורות מקסטרו פרטוריו, וכן הוא מוזכר אצל המשוררים. בשל הזנחה מצד הבעלים ובשל תוכניותיו של הקיסר נירון לפיתוח החוף, נהרס הכרם, ובכך בא הקץ על אחד היינות העתיקים המצוינים.²²

היטיב לעשות המלומד האנגלי ניקולאס פרסל שהדגיש, כי כאשר המדובר בייצור יין באיטליה, אל לנו לשוות לעצמנו כרמים ענקיים ויקבים עצומים שמיליונרים מכלכלים אותם; אדרבה, אפשר להניח, כי מאחורי השמות המפורסמים מסתתרים כרמים קטנים, שמטרת בעליהם היתה לגדל בהם יין משובח,²³ ממש כמו במקומות שונים באירופה של ימינו. מרתפי היין המפורסמים מכילים יינות מכרם אחד לא גדול, המעובד מאות שנים על-ידי משפחה אחת או כפר קטן. לדוגמה, ה-Château d'Yquem, הטוב שביינות הלבנים לקינוח הסעודה, שהיה חביב על חצרות מלכי אירופה, גדל באחוזה בת אלף דונם, וכל דונם מניב כמאה בקבוקים; הבצירים הטובים זקוקים לעשרות שנים עד שהיין מגיע לבגרותו.

אך אם היה ה'פילוניאנוס' יין מכרם בודד, יין משובח לאיניי טעם — ובכך הסבר מדוע קיבל הורדוס משלוח מיוחד מאיטליה — הרי שלא צריך היה לפרט 'מכרמו של לוקיוס לאיניוס'. שכן פירוט זה נחץ כאשר המדובר ביין מפורסם הגדל בכרמים שונים שבמחוז. כך אנו מוצאים כי ה-Falernum Faustianum, ה'פאלרנוס מאחוזתו של פאוסטוס', היה הטוב שביינות הפלרניים.²⁴ במקום אחר מדברת כתובת על Surr(entinum) Clod(ianum) Nov(um),²⁵ הוה אומר 'סורנטינוס צעיר מכרמו של קלודיוס'. בפומפיי נתגלה כד ועליו כתוב: Surr(entinum) Fabian(um),²⁶ ועל כך אומר דרסל: 'אין פירושו אלא קיצור ל-'ex fundo Fabiano', כלומר

19 ראה למשל: Plinius, *Naturalis Historia* 14; Athenaeus 1. 26 ff; Macrobius, *Saturnalia* 3. 20, 6-7.

20 אלא אם כן ניתן יהיה להוכיח כי הכתובת PHIL CLE VE, הנמצאת על אמפורות מטיפוס 6 על-פי הטיפולוגיה של דרסל (CIL, XV 4660b-c), מציינת סוג יין זה.

21 *Naturalis Historia* 14.87.

22 שם, 61.

23 N. Purcell, 'Wine and Wealth in Ancient Italy', *JRS*, 75, (1985), pp. 6 ff.

24 Plinius, *Naturalis Historia* 14.62; cf. *CIL* XV 4553; F(alernum) Faust(ianum).

25 *CIL* XV 4592.

26 *CIL* IV 2556; cf. XV 5521; 5522.

דריכת ענבים ליין –
תבליט מהמוזיאון
הארכיאולוגי של
ונציה.

מכרמו של פביוס' ומביא לכך דוגמאות נוספות.²⁷ ואפילו הצורה de שבכתובת שלנו – במקום
ה־ex הרגילה – יש לה מקבילה במקום אחר.²⁸

נראה אם־כן שאם היה הפילוניאנוס' יין אקסקלוסיבי וידוע מכרם אחד כמו הקייקובוס, ולא
שם כללי ליין מכמה וכמה כרמים כמו ה'טורנטינוס', הרי שלא היה צורך בתוספת 'מכרמו של
לוקיוס לאיניוס', ממש כמו שמזכיר יין מ־Château כלשהו אינו צריך להוסיף את מחוז גידולו
ובעליו. כרגע אין לנו הסבר לכפילות זו.

באשר ללוקיוס לאיניוס, אנו מניחים שלפנינו שם משפחה (gentilicium) Laenius, וכי אין זה
הכינוי (cognomen) Laenas. ה־Laenii אינם מרוכים. Münzer מונה ב־Pauly-Wissowa
שלושה שמות מתקופת הרפובליקה. האחד הוא M. Laenius Flaccus שהיו לו אחוזות (horti)
בברונדיזיום, שם אירח את קיקרו הגולה בצאתו את איטליה ובשובו.²⁹ כל המשפחה – והיו
לפחות שני אחים, אביהם וכניהם – היתה מיודדת עם קיקרו, המעטיר שבחים על למדנותם
ותרבותם. אף לחברו של קיקרו, אטיקוס, היה ידיד בשם M. Laenius.³⁰ שאפשר שהשתייך לאותה
משפחה. הלו היה איש עסקים (negotiator) בבית־יניה, ועבורו כפי הנראה כתב קיקרו בשנת 51 או

27 דרסל במאמרו משנת 1879 (לעיל, הערה 2), עמ' 59.

28 CIL XV 4807: de fundo Buogensi

29 Pro Sestio 131; Pro Planco 97; Ad Familiares 14.4,2

30 Cicero, Ad Atticum 5.20,8; 21,4; 6.1,6; 3,5

50 לפנה"ס מכתב המלצה חם למושל ביתיניה דאז.³¹ אפשר שגם L. Laenius Strabo, הנזכר אצל וארו (Varro) ואצל פליניוס הזקן כשייך למעמד הפרשים, נמנה עם בני אותה משפחה. גם הוא גר בברונדיזיום, והיה הראשון באיטליה שגידל ציפורים מכל הסוגים בכלוכים (aviaria).³² על סמך הדברים האלה, ועל סמך כתובת שנמצאה בברונדיזיום,³³ ניתן להציע כי המדובר במשפחה מטועפת שהתגוררה בדרום איטליה, שם היו לה אחוזות; לבני המשפחה היו עסקים בפרובינקיות. כלומר, לפנינו מאותם אנשי עסקים איטלקיים, שאנו מוצאים בעסקי היין מהרגע שהיין האיטלקי התחיל לכבוש את שוקי העולם, הווה אומר מאמצע המאה השנייה לפנה"ס ועד המאה הראשונה לספירה לכל הפחות, ואפשר אף מאוחר מזה. הרקע החברתי והתרבותי של ה-Laenii עולה בקנה אחד עם ייצור יינות משובחים, כמו גם עם נסיון לגדל ציפורים נדירות. בדיקה מדוקדקת של חותמות וכתובות על כדים מברונדיזיום וסביבתה תוכל להעלות עדות נוספת לפעילותם הכלכלית של ה-Laenii.

את השורה האחרונה, המען, אנו משלימים על-פי שחזור של אחד-עשר מתוך שלושה-עשר השברים: Regi Herodi Iudaic(o), הווה אומר 'למלך הורדוס היהודי'. 'היהודי' (Iudaicus) בא לומר 'מלך היהודים' ולא 'המלך היהודי'. סדר המלים הלטיני משקף, כפי הנראה, נוסחה יוונית.³⁴ ממבט ראשון, שלושה-עשרה הכתובות נראות כמעט זהות, אך מתברר שלא רק שיש הבדלים בין כתבי-היד שבשברים השונים, אלא ישנם גם הבדלים מהותיים בכתוב, בקיצורים ובליגטורות, כלומר בצירוף האותיות זו לזו.

במאמר מוסגר ייאמר כי הפליאוגרפיה של כתובות על כדים היא תחום שטרם נחקר, אך ברור שכתבי-היד שבהן קרובים קירבת משפחה לכתבים שעל פפירוסים ולוחות עץ. בחוסר הנורמליות שבהם כתבי-יד אלו קרובים יותר ל-graffiti מאשר לכתובות חרוטות על אבן או מתכת. סוגי כתב אלו מתועדים החל ממצצית המאה הראשונה לפנה"ס. מצצית כתובות כשלנו, בכתב הלטיני של המאה הראשונה לפנה"ס, נדירה, ועל כן יש בה כדי לעורר עניין ולתרום תרומה חשובה לתולדות הכתב הלטיני.

ד

מלבד קבוצת אמפורות זו, הגיעו לידינו אמפורות אחרות שניתן לקשרן בשמו של הורדוס המלך. ביניהן מצוי כד אחד, יחיד במינו, שעליו מופיע שמו של הקונסול של שנת 19 לפנה"ס, גיוס סנטיוס סאטורנינוס, ובשורה מתחת כתוב V. Amp בתחילת השורה ו-Suri בסופה. אפשר ש-V. Amp הינו קיצור ל-Vinum amphorarium, 'יין באמפורה' ואפשר שבא לקצר Vetus (scil. Vinum) amphorarium, 'יין עתיק באמפורה'. Surus הוא שם נפוץ של עבדים או משוחררים

Ad Familiares 13.63 31

Varro, *De Re Rustica* 3.5,8; Plinius, *Naturalis Historia* 10.141 32

CIL IX 117: 'Laeniaes' (Brundisium) 33

Iudaicus תופס את מקומו של התואר הקבוע, 'אפית' בלעז, בנוסחאות התארים של מלכים מהמזרח. השווה 34

למשל: OGIS 414, βασιλέα Ἡρώδη Φιλορώμαιον, הנוסחה הלטינית: [Regi] magno Ag[rip]ae pio Philocaesare (sic) et Philoromaeo (CIL III 14387 [= ILS 8957])

μέγας Ἀγρίππας Φιλορώμαιος (OGIS 419)

העברה של אמפורת יין מאוניה (מימין)
אל סירת-נהרות — מוזאיקה מאוסטיה

שמוצאם מסוריה, אך הוא גם שם ממוצא קלטי שהיה נפוץ בצפון-איטליה.³⁵ האם שימש סורוס בשירותו של היינן או שמא היה בעצמו בעל כרמים כטרימלכיו הנזכר לעיל? על-כל-פנים ודאי הוא שמדובר ביין איטלקי. שמו של יין איטלקי נוסף מופיע על שבר קטן של כד, הנושא כתובת, שבשורתה הראשונה ניתן להשלים את שמות הקונסולים של שנת 14 לפנה"ס, ואילו בשורתה השנייה מופיעה המלה 'Tarant(inum)', היינו יין מטרנטום שבדרום-איטליה.

איננו יודעים אם מותר לשייך להורדוס גם אמפורות אחרות שעליהן מופיעות כתובות בלטינית, שכן בניגוד לאלו שהזכרנו עד כאן, אין האחרות נושאות עליהן תאריך. בכל זאת היינו רוצים להתעכב על כך אחד שעליו מופיעות ארבע שורות כתובות בדיו אדומה. בשורה הראשונה מופיעה ליגטורה של האותיות L, A, M, בשניה המלה CUM, בשלישית המספר LXXVIII בספרות רומיות, ובשורה האחרונה מלה שפענוחה קשה. זוהי אמפורה מטיפוס 22 על-פי הטיפולוגיה של דרסל.³⁶ על כדים מסוג זה, שנתגלו בקסטרו פרטוריו ברומא,³⁷ מופיעות כתובות זהות באדום והמספר המופיע על הכדים נע בין 60 ל-85; ואילו אצלנו כתוב 78. בדרך-כלל נוהגים לפרש את האותיות שבשורה הראשונה והשנייה ככתיבה מקוצרת של Mala Cumana, כלומר 'תפוחים מקומא'. לפנינו אם כן משלוח תפוחים מאיטליה. האמנם מלמד הכד הנדון, שהורדוס סיגל לעצמו את המנהג הרומי של סיום הארוחה באכילת תפוחים?³⁸

ידענו שהורדוס ניהל חצר מלכותית מן המפוארות שבימיו: סריסים, עבדים, משתאות וכל הכרוך בכך. ידענו שהיה אדם מיוחד ממנה על היין, οἶνοχόος.³⁹ עתה לפנינו אף ראיות לפרטים מעניינים מגיהולה של חצר זאת — יבוא יינות איטלקיים משובחים לשולחנו של המלך וקינוח הסעודה בתפוחים מאיטליה.

ה

לסיום מספר מלים על איסור או היתר שתיית יין נוכרים לפי ההלכה. האיסור המפורש על שתיית יין נוכרים, כמו גם על דברים אחרים השייכים לנוכרים, מופיע 'בו ביום', כלומר ערב פרץ המרד

H. Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom*, I, Berlin-New York 1982, p. 616; A. Holder, *Alt-Celtischer Sprachschatz*, II, Leipzig 1904, s.v.

36 ראה: צבי (לעיל, הערה 4), עמ' 222.

37 ראה: דרסל במאמרו משנת 1879 (לעיל, הערה 2), עמ' 166-170. לכתובות אלו ראה עתה: *CIL XV 4783*; 4784; 4785

38 השווה *Horatius, Sermones* 1.3, 6-7

39 יוסף בן-מתתיהו, קדמוניות, טו, 223.

הגדול: 'שמונה עשר דבר גזרו ובשמונה עשרה רבו ובשמונה עשרה נחלקו ואילו הן שגזרו על פיתן של גוים ועל גבינתן ועל שמנן ועל בנותיהן ועל שכבת זרען ועל מימי רגליהן'.⁴⁰ ובמקום אחר נאמר 'אלו מן ההלכות שאמרו בעלית חנניה בן חזקיהו בן גריון כשעלו לבקרו. נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל ושמונה עשר דברים גזרו בו ביום'.⁴¹

היו שטענו כי איסורים אלו לא נהגו לפני 66 לספירה, ונקבעו בסמוך למרד הגדול מתוך צורך מדיני. אלון חולק על כך במחקריו וטוען 'איסור שמנן ויינן ופיתן היה נוהג זמן רב לפני גזירת י"ח דבר ... ברם, הואיל ואין האיסור כתוב בתורה ואינו אלא מסורת ראשונים, לפיכך היה צריך חיזוק, ואף נראה שלא הכל הודו בהלכה ונהגו על פיה'.⁴²

אפילו נתקבל האיסור ערב פרוץ המרד הגדול, אין בטחון שאכן נהג להבא. נאמר במשנה סנהדרין ח ב: 'מאימתי חיב [בן סורר ומורה] משיאכל טרטימר [חצי מנה] בשר וישתה חצי לג יין האיטלקי', ובתוספתא, פסחים, ב טז (מהדורת ליברמן, עמ' 147) מסופר על רבן גמליאל שהיה מהלך בדרך 'הגיע לכזיב בא אחד ושאל לו את נדרו אמר לזה שעמו כלום שתינו רביעית יין האיטלקי, אמר לו הן'. הבן הסורר נענש על ששתה חצי לג יין איטלקי ולא על כך ששתה בכלל יין איטלקי. ורבן גמליאל, כך אנו שומעים, שתה רביעית יין האיטלקי. אם-כן, למרות גזירות היום ההוא עדיין היו שותים יין איטלקי על שום שמושבת היה.

ואולם בחילופי גרסאות לשני המקומות הללו מופיעה המלה 'באיטלקי', כלומר במידה האיטלקית, במקום 'האיטלקי'. אמנם בכתבי-היד הטובים יותר מופיע הנוסח 'האיטלקי', אך יש להעדיף 'באיטלקי' על-פי הכלל לפיו עדיפה הקריאה הקשה יותר (lectio difficilior).⁴³ בין כך ובין כך, הטעות, אם נפלה, עתיקה היתה, ולפני עורכי התלמוד הבבלי כבר עמדה הגירסה 'האיטלקי' ולא 'באיטלקי', שאחרת אין להבין את הדיון התלמודי בהלכות הנזכרות.⁴⁴ לפחות עורכיו של התלמוד הבבלי לא תמהו על כך שרבן גמליאל לגם יין איטלקי. ואם לרבן גמליאל מותר, להורדוס על אחת כמה וכמה.⁴⁵

40 ירושלמי, שבת א ד, ג ע"ג.

41 משנה, שבת א ד.

42 ג' אלון, 'טומאת נוכרים', מחקרים בתולדות ישראל, א, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 128. הדעה הקודמת מצויה אצל ש"ז צייטלין, 'גזירות י"ח דבר', בצרון, כה (תשכ"ד), עמ' 2-12 (=א' כשר [עורך], המרד הגדול: הסיבות והנסיבות לפריצתו, ירושלים תשמ"ג, עמ' 143-154). לא כאן המקום להכריע בסוגיה.

43 ראה דיון אצל ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ד, ניו-יורק תשכ"ב, עמ' 499.

44 בבלי, עירובין סד ע"ב; תוספתא, פסחים, ב טז (מהדורת ליברמן, עמ' 147).

45 אנו מודים לד"ר מנחם כהנא על הסיוע הנדיב שנתן לנו לצורך הדיון על יין נוכרים ויין איטלקי במקורותינו. את הטעויות, אם נפלו, יש לזקוף לחובתנו.